Prof. dr hab. Mieczysław Stolarczyk

Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Katowice, 14.08.2019

Recenzja pracy doktorskiej

mgr Olesi Tkachuk pt. *Stanowisko Rosji wobec wymiaru wschodniego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej,* Kraków 2019, ss. 425.

Promotor: prof. dr hab. Janusz Józef Węc

1. Zasadność wyboru obszaru badawczego i tytułu rozprawy

Jedną z tendencji występujących w rozwoju integracji europejskiej w ramach Unii Europejskiej (UE) było znaczne przyspieszenie, przede wszystkim w wymiarze formalno-prawnym, integracji w zakresie polityki zagranicznej, wspartej wspólnymi siłami zbrojnymi. Znalazło to swój wyraz w zapisach traktatu z Maastricht z 7 lutego 1992 roku powołującego do życia Wspólną Politykę Zagraniczna i Bezpieczeństwa (WPZiB) i w kolejnych umowach modyfikujących ten traktat. Integralną częścią tego procesu było dążenie do zwiększania autonomii UE w zakresie bezpieczeństwa i obrony. Przedsięwzięcie to realizowane było od końca lat 90. XX wieku w formule Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony (EPBiO) a w latach następnych w ramach Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony (WPBiO). Jednakże mimo wielu deklaracji i przyjmowania przez państwa członkowskie UE coraz to ambitniejszych celów dotyczących WPZiB oraz WPBiO efekty tych wysiłków były stosunkowo skromne. Zasadne wydaje się być stanowisko, że mając na uwadze wszystkie wymiary integracji w ramach UE integracja w obszarze wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa charakteryzuje się najmniejszą efektywnością. Wśród czynników sprawczych tego stanu rzeczy należy widzieć m.in.: brak woli politycznej grup rządzących państw członkowskich UE do konsekwentnej realizacji przyjmowanych deklaracji i zapisów traktatowych dotyczących WPZiB, międzyrządowy a nie wspólnotowy (ponadnarodowy) charakter integracji w sferze polityki zagranicznej i bezpieczeństwa UE, brak poczucia wspólnoty interesów strategicznych wśród państw członkowskich Unii w sferze polityki zagranicznej i bezpieczeństwa oraz stosunkowo skromne środki finansowe przeznaczane na realizację poszczególnych celów wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa UE. Te strukturalne słabości WPZiB rzutują

także na efektywność prowadzonej w jej ramach od 2004 roku Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (EPS), która jest realizowana na dwóch głównych kierunkach: śródziemnomorskim (śródziemnomorsko-bliskowschodnim) i wschodnim. Jest to ściśle związane z nieco innymi preferencjami w polityce zewnętrznej Unii prezentowanymi przez „dwie lokomotywy integracji": Niemcy i Francję. Niemcy preferują rozwijanie współpracy UE na kierunku wschodnim, natomiast Francja bardziej zainteresowana jest kierunkiem śródziemnomorskim. Polityka sąsiedztwa UE jest mało efektywna także z tego względu, że brakuje poczucia współodpowiedzialności wszystkich państw członkowskich Unii za jej oba wymiary – wschodni i południowy. Wśród państw członkowskich Unii występuje także duże zróżnicowanie stanowisk co do wschodniego wymiaru EPS.

Najbardziej wymownym przykładem braku efektywności dyplomacji unijnej w ostatnich latach, był niski stopień jej zaangażowania oraz zróżnicowanie stanowisk, pomimo wprowadzenia sankcji ekonomicznych wobec Rosji, wśród państw członkowskich Unii wobec konfliktu na wschodzie Ukrainy. Dyplomacja unijna nie odegrała większej roli w dążeniu do politycznego rozwiązania konfliktu w Donbasie. W połowie 2014 roku główny ciężar rokowań w próbie doprowadzeniu do zakończenia konfliktu na wschodzie Ukrainy wzięła na siebie dyplomacja niemiecka.

Polska i zagraniczna literatura naukowa z zakresu poszczególnych aspektów polityki zagranicznej i bezpieczeństwa UE jest stosunkowo bogata. Dotyczy to także literatury poświęconej EPS, w tym jej wymiaru wschodniego. Do najbardziej znaczących monografii opublikowanych w naszym kraju w ostatnich latach na temat polityki wschodniej UE należy zaliczyć prace: Olgi Barburskiej pt. *Polityka wschodnia Unii Europejskiej jako część składowa polityki zagranicznej UE,* Warszawa 2018, ss. 484; Igora Lyubashenko: *Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej wobec Europy Wschodniej,* Toruń 2012. Liczne są także polskie opracowania dotyczące Partnerstwa Wschodniego (PW)[1]. Oczywiście, nie oznacza to, że można kwestionować zasadność przygotowywania kolejnych prac awansowych, w tym prac doktorskich, na ten temat, jednakże pod warunkiem, że zawierają one jakiś element oryginalności. W *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* znajduje się zapis, ze rozprawa doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej. Ten wymagany od pracy doktorskiej element oryginalności może przejawiać się w różny sposób np. badanie tych aspektów danego problemu, które w literaturze przedmiotu nie zostały jeszcze szerzej omówione; poprzez nowe ujęcie podjętego tematu; wykorzystanie nowych źródeł i materiałów bądź nowej literatury czy też poprzez sformułowanie przez autora dysertacji nowych, wcześniej nie występujących w literaturze na dany temat tez i ich uzasadnienie, czy też poprzez sformułowanie nowych wniosków. Mając to na uwadze, pragnę podkreślić, że dysertacja mgr Olesi Tkachuk stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, którym jest wieloaspektowa analiza stanowiska Rosji wobec wymiaru wschodniego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej, z

[1] Dla przykładu zob. B. Piskorska: *Soft power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego.* Lublin 2017; O. Barburska: *Blaski i cienie Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej.* „Studia Europejskie" 2015, nr 4; T. Stępniewski: *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej: między realizmem a rozczarowaniem.* „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2012, nr 2.

perspektywy dwóch paradygmatów badawczych: realizmu i liberalizmu. Należy bowiem zaznaczyć, że bardzo skromnie prezentuje się polska literatura politologiczna jeśli chodzi o przedstawianie stanowiska Rosji wobec wymiaru wschodniego EPS, w tym przede wszystkim Partnerstwa Wschodniego[2]. Praca doktorska autorstwa mgr O. Tkachuk jest w polskiej literaturze politologicznej pierwszym opracowaniem, które w tak szerokim zakresie prezentuje stanowisko władz Federacji Rosyjskiej (FR) wobec poszczególnych aspektów realizowanej przez UE od wielu lat EPS, w tym Partnerstwa Wschodniego. Polsko-szwedzka inicjatywa PW z 2008 roku, realizowana przez UE od roku 2009, zakładała zdynamizowanie przez UE współpracy w różnych dziedzinach z sześcioma republikami byłego ZSRR (Armenią, Azerbejdżanem, Białorusią, Gruzją, Mołdawią i Ukrainą). Recenzowana dysertacja jest bardzo interesującą analizą wymiaru wschodniego EPS z perspektywy władz Federacji Rosyjskiej, w tym także stanowiska grup rządzących Rosji wobec programu Partnerstwa Wschodniego.

Temat rozprawy jest bardzo ważny dla praktyki stosunków międzynarodowych, szczególnie w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku. Podejmowane w tym czasie przez UE działania w ramach wymiaru wschodniego EPS, które obejmowały z różną intensywnością poszczególne państwa obszaru poradzieckiego, w tym także Rosję (oprócz Litwy, Łotwy i Estonii, które to państwa w roku 2004 zostały przyjęte do UE), spotykały się ze zróżnicowaną oceną decydentów polityki zagranicznej FR. Przykładem tego może być zdecydowanie bardziej krytyczna ocena przez władze Rosji realizowanego przez Unię od roku 2009 Programu Partnerstwa Wschodniego w stosunku do inicjatyw realizowanych w ramach wymiaru wschodniego EPS do roku 2008. Rdzeniem wymiaru wschodniego EPS była polityka UE prowadzona w ramach partnerstwa strategicznego z Federacją Rosyjską oraz polityka realizowana wobec sześciu państw poradzieckich objętych programem Partnerstwa Wschodniego

Podjęty w dysertacji temat jest bardzo ściśle związany z zaostrzającą się, przede wszystkim w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku, rywalizacją o poszerzanie wpływów na obszarze poradzieckim między Rosją a państwami członkowskimi NATO i UE. Różnice interesów i związanych z tym stanowisk, które wystąpiły między Rosją (największym państwem obszaru poradzieckiego) a państwami członkowskimi UE i NATO, dotyczące motywów, celów i efektów realizacji programu Partnerstwa Wschodniego, przede wszystkim wobec Ukrainy, w tym odroczenia decyzji przez ówczesne władze Ukrainy o podpisaniu układu stowarzyszeniowego z UE, doprowadziły najpierw do głębokiego kryzysu politycznego na Ukrainie pod koniec 2013 roku a następnie były istotnymi motywami decyzji podejmowanych przez władze Rosji dotyczących inkorporacji Krymu oraz w sprawie wsparcia prorosyjskich separatystów na wschodzie Ukrainy. Wydarzenia te doprowadziły do największych w okresie pozimnowojennym kontrowersji w stosunkach Rosji z państwami Zachodu, których implikacje dotyczą nie tylko regionu europejskiego ale także mają wymiar globalny. To najlepiej świadczy o tym, jak duży ciężar gatunkowy dla praktyki stosunków międzynarodowych drugiej dekady XXI wieku ma temat dysertacji mgr O. Tkachuk. Szeroko

[2] Jednym z opracowań na ten temat jest artykuł M. Kaczmarskiego: *Partnerstwo Wschodnie a Rosja.* W: *Między sąsiedztwem a integracją. Założenia, funkcjonowanie i perspektywy Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej.* Red. A. Szeptycki. Warszawa 2011.

rozumiany czynnik rosyjski ma niezwykle istotny wpływ na stosunki UE z państwami Europy Wschodniej, w tym na efektywność polityki wschodniej UE.

Tytuł rozprawy, w mojej ocenie, został sformułowany prawidłowo i nie wymaga doprecyzowania.

2. Cel badawczy, hipotezy badawcze, metodologia i cezura rozprawy

Autorka pisze, że podstawowym celem badawczym dysertacji jest zbadanie stanowiska Rosji wobec wymiaru wschodniego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa w latach 2004-2012 oraz po 2013 roku. Analiza obejmuje sześć republik poradzieckich tj. Armenię, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzję, Mołdawię oraz Ukrainę. Wybór tych państw jest uwarunkowany ich udziałem w unijnej inicjatywie Partnerstwa Wschodniego, która jest programem regionalnym adresowanym do wschodnich sąsiadów UE, a tym samym stanowiącym wymiar wschodni EPS (s. 12). Celem dodatkowym dysertacji jest zbadanie miejsca republik byłego ZSRR w polityce zagranicznej Rosji oraz procesów integracyjnych odbywających się na obszarze poradzieckim z udziałem Federacji Rosyjskiej. Oprócz tego przedmiotem analizy jest ocena współpracy między UE z jednej strony oraz Armenią, Azerbejdżanem, Białorusią, Gruzją, Mołdawią i Ukrainą z drugiej strony w ramach Partnerstwa Wschodniego. Istotnym celem badawczym dysertacji jest wskazanie na czynniki wpływające na stanowisko FR wobec wymiaru wschodniego EPS w analizowanym okresie (s.12).

Autorka w uwagach wstępnych dysertacji sformułowała sześć hipotez badawczych, które zostały poddane wersyfikacji w kolejnych rozdziałach omawianej pracy:

- po pierwsze, obszar poradziecki zajmuje priorytetowe miejsce w rosyjskiej polityce zagranicznej oraz jest postrzegany przez Federację Rosyjską jako własna strefa wpływów, w związku z czym Europejska Polityka Sąsiedzka i program Partnerstwa Wschodniego UE są odbierane przez Moskwę jako zagrożenie dla rosyjskich interesów w regionie;

- po drugie, po 2013 roku, w miarę zacieśniania współpracy państw poradzieckich z UE poprzez ustanowienie stowarzyszenia politycznego oraz pogłębioną integrację gospodarczą stanowisko Rosji wobec EPS i inicjatywy Partnerstwa Wschodniego uległo zaostrzeniu. Ponadto wzrost oceny krytycznej jest bardziej zauważalny w przypadku Partnerstwa Wschodniego, aniżeli EPS, co wynika przede wszystkim z celów programu skierowanego do Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Mołdawii i Ukrainy zakładających znaczne zbliżenie tych krajów do UE pod względem rozwoju demokratycznego, przemian społecznych oraz norm i standardów gospodarczych, a w szczególności ustanowienie pogłębionych i kompleksowych stref wolnego handlu;

- po trzecie, najwięcej uwagi w kontekście rozwoju relacji między UE a republikami byłego ZSRR władze rosyjskie poświęcają Ukrainie, która zajmuje szczególne miejsce w polityce zagranicznej Rosji z powodu nie tylko więzi historycznych, gospodarczych czy handlowych, lecz przede wszystkim ze względu na ważne jej znaczenie geopolityczne (m.in. dostęp do

Morza Czarnego, bogate surowce naturalne, położenie między Rosją oraz państwami należącymi do UE i NATO);

- po czwarte, w celu wzmocnienia swojej roli w przestrzeni poradzieckiej oraz pozycji na arenie międzynarodowej Moskwa odwołuje się w swoich działaniach wobec państw „bliskiej zagranicy" zarówno do instrumentów *soft power* (w tym dialogu politycznego, zacieśnienia współpracy w ramach różnych projektów integracyjnych – Wspólnoty Niepodległych Państw, Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej), jak i narzędzi *hard power* (m.in. nacisków energetycznych, embarga handlowego, siły militarnej), dążąc jednocześnie do ograniczenia obecności podmiotów trzecich (w tym NATO i UE) na obszarze poradzieckim. Oznacza to, że polityka zagraniczna Rosji względem byłych republik ZSRR opiera się przede wszystkim na założeniach koncepcji realistycznej, potwierdzając tym samym, że w dalszym ciągu nurt realistyczny odgrywa ważną rolę w analizie stosunków międzynarodowych;

- po piąte, pogłębienie współpracy między UE a państwami-adresatami programu Partnerstwa Wschodniego sprzyja demokratyzacji oraz stabilizacji wewnętrznej sytuacji politycznej i gospodarczej w tych krajach, jak również przyczynia się do zacieśniania stosunków handlowych między UE a wschodnimi sąsiadami;

- po szóste, działania UE w odniesieniu do państw Partnerstwa Wschodniego opierają się głównie na instrumentach o charakterze „miękkim", polegających na wspieraniu procesów demokratycznych, udzielaniu pomocy finansowej, zapewnieniu dostępu do rynku wewnętrznego UE, liberalizacji reżimu wizowego i innych, które przyczyniają się do wzmocnienia roli UE w regionie poradzieckim oraz zapewnienia bezpieczeństwa na kontynencie europejskim. W związku z tym dla polityki UE realizowanej wobec krajów Partnerstwa Wschodniego charakterystyczne są założenia nurtu liberalnego, a zwłaszcza liberalnego instytucjonalizmu (s. 13-14).

Ponadto Autorka w swojej dysertacji dąży do odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Jak się zmieniały kierunki polityki zagranicznej Rosji od rozpadu Związku Radzieckiego do chwili obecnej? Jakie miejsce w rosyjskiej polityce zagranicznej zajmują republiki byłego ZSRR? W jaki sposób rozwijają się procesy integracyjne w przestrzeni poradzieckiej oraz jakie jest ich znaczenie dla polityki zagranicznej Rosji? Jaką rolę odgrywa Unia Europejska jako uczestnik stosunków międzynarodowych? Jakie są cele, założenia oraz instrumenty EPS i Partnerstwa Wschodniego UE? Czy Moskwa jako państwo sąsiedzkie Unii uczestniczy w powyższych inicjatywach oraz jakie są podstawy prawne unijno-rosyjskich stosunków? W jaki sposób rozwija się współpraca między UE a Armenią, Azerbejdżanem, Białorusią, Gruzją, Mołdawią i Ukrainą? Czy udział tych państw w programie Partnerstwa Wschodniego przyczynił się do poprawy ich wewnętrznej sytuacji politycznej, gospodarczej, społecznej oraz wzrostu wymiany handlowej z UE? Jakie było stanowisko Rosji wobec rozwoju współpracy między Unią Europejską a poszczególnymi republikami poradzieckimi w ramach EPS i Partnerstwa Wschodniego w latach 2004-2012? W jaki sposób to stanowisko uległo zmianie po 2013 roku oraz pod wpływem których uwarunkowań? (s. 14).

Dążąc do realizacji celu badawczego oraz wykazania trafności postawionych hipotez badawczych a także dążąc do uzyskania odpowiedzi na postawione pytania badawcze

Doktorantka przyjęła następujące założenia teoretyczne i metodologiczne. Działania Rosji wobec państw obszaru poradzieckiego stara się wyjaśnić przy pomocy paradygmatu realistycznego, a zwłaszcza realizmu klasycznego (s. 20) . Natomiast działania Unii Europejskiej wobec państw uczestniczących w wymiarze wschodnim EPS stara się wyjaśnić za pomocą paradygmatu liberalnego, a przede wszystkim tej jego odmiany jaką jest liberalny instytucjonalizm (s. 20 i nast.).

W kontekście takiego podejścia metodologicznego do analizowanych zagadnień nasuwa się generalna uwaga dotycząca kwestii następującej. Teoria realistyczna i liberalna, tak jak i inne, są podejściem badawczym do wyjaśniania zjawisk i procesów występujących w stosunkach międzynarodowych. Nie są to koncepcje czy programy polityki zagranicznej jakiegoś państwa czy organizacji międzynarodowej, także tak specyficznej jaką jest Unia Europejska. Sposób badania rzeczywistości międzynarodowej nie należy utożsamiać z motywami i celami polityki zagranicznej państw i innych uczestników stosunków międzynarodowych. Oczywiście, decydenci polityki zagranicznej danego państwa czy organizacji międzynarodowej (gremia decyzyjne) mogą kierować się w większym bądź mniejszym zakresie cechami charakterystycznymi, głównymi założeniami jakiegoś podejścia badawczego w stosunkach międzynarodowych, pod warunkiem, że te podejścia są im znane i się z nimi w większym bądź mniejszym stopniu utożsamiają. Działania podejmowane przez grupy rządzące państw jak i główne gremia decyzyjne organizacji międzynarodowych, które są zbieżne z pewnymi założeniami takiego czy innego podejścia badawczego w teorii stosunków międzynarodowych, wcale nie muszą oznaczać znajomości przez nich tych paradygmatów badawczych. Ta zbieżność może wynikać z własnych przekonań polityków co do tego w jaki sposób realizować najbardziej skutecznie przyjęte cele. Oczywiście, nie można wykluczyć, że ci politycy, którzy znają główne założenia poszczególnych podejść do badania stosunków międzynarodowych, w swoich działaniach w mniejszym bądź większym stopniu uwzględniają główne założenia tego paradygmatu, który uznają, chociażby ze względu na posiadaną wiedzę i wyznawane wartości, za najbardziej zasadny. Nie rozwijając nadmiernie tego wątku, pragnę jedynie zwrócić uwagę w kontekście tematu dysertacji, że nie tylko decydenci polityki zagranicznej Rosji kierują się interesami narodowymi, dążeniem do wzmacniania pozycji międzynarodowej czy poszerzania swoich wpływów. Również przedstawiciele poszczególnych państw członkowskich UE w swoich działaniach w ramach tej organizacji, szczególnie w ramach Rady Europejskiej i Parlamentu Europejskiego, kierują się w pierwszej kolejności interesami państw, które reprezentują. Kolejne etapy integracji europejskiej, w tym także w ramach UE, nie eliminowały występowania różnicy interesów narodowych między państwami członkowskimi. Jednakże wielką wartością integracji europejskiej jest to, że integracja niejako wymusza, by różnice interesów narodowych (państwowych) występujące między jej uczestnikami były rozwiązywane na zasadzie kompromisu. Chociaż niekiedy bywa to bardzo trudne do osiągnięcia. Działania podejmowane przez UE w ramach wymiaru wschodniego EPS nie wynikają z altruizmu Unii i jej państw członkowskich ale z dążenia do realizacji własnych interesów na obszarze poradzieckim, w tym do poszerzania rynków zbytu.

W rozprawie wykorzystane zostały metody i techniki badawcze właściwe dla podejścia politologicznego do wyjaśniania zjawisk i procesów społecznych, w tym metodę historyczną,

analizę treści i krytyki piśmiennictwa naukowego, metodę ilościową i jakościową, metodę komparatystyczną i metodę prognostyczną.

Nie budzi moich zastrzeżeń cezura dolna i górna dysertacji. Cezurą dolną jest rok 2004, w którym UE rozpoczęła realizację EPS, natomiast cezurą górną jest rok 2018, z pewnymi odniesieniami do wydarzeń mających miejsce w pierwszych miesiącach 2019 roku. Autorka wydzieliła w latach 2004-2018/19dwa podokresy: pierwszy, lata 2004-2012, oraz drugi, lata 2013 i następne. Cezurą rozgraniczającą te dwa podokresy jest rok 2013, w którym doszło do pogorszenia relacji w stosunkach UE – Rosja związanych przede wszystkim z rezygnacją przez władze Ukrainy, pod presją Rosji, z podpisania w listopadzie 2013 roku układu stowarzyszeniowego z UE, wycofania się Armenii z podpisania umowy stowarzyszeniowej z UE oraz wstrzymania przez Azerbejdżan prac nad finalizacją negocjacji w sprawie zawarcia umowy stowarzyszeniowej z UE. Jak zasadnie argumentuje Doktorantka „w wyniku tych wydarzeń pojawiło się pytanie o skuteczność Partnerstwa Wschodniego, gdyż trzy kraje sąsiedzkie uczestniczące w programie zrezygnowały z podpisania z UE dwustronnych umów stowarzyszeniowych, które stanowią jeden z głównych założeń unijnej inicjatywy" (s. 13). Oczywiście, można dywagować, czy ze względu na podjęty temat nie było by zasadne wydzielenie w latach 2004-2018/19, trzech podokresów: pierwszy od roku 2004 do roku 2008, drugi, od roku 2009 (pierwszego roku realizacji przez UE programu PW) do roku 2012, trzeci, lata 2013-2018/19?

3. Struktura pracy i baza źródłowa

Struktura pracy, mająca charakter problemowo-chronologiczny, generalnie rzecz ujmując, jest prawidłowa i dobrze służy celowi efektywnego rozwiązania postawionego problemu badawczego. Pewne wątpliwości budzi jedynie struktura rozdziału czwartego i piątego. Pojawia się bowiem pytanie: Czy mając na uwadze fakt, że w roku 2014 umowy o stowarzyszeniu z UE podpisali przedstawiciele Ukrainy, Mołdawii i Gruzji, a nie podpisali przedstawiciele Białorusi, Armenii i Azerbejdżanu, rozdział czwarty nie powinien zawierać omówienia udziału Ukrainy, Mołdawii i Gruzji w EPS? Czy w sytuacji występowania podziału państw-adresatów PW na dwie kategorie: partnerzy stowarzyszeni z UE i niestowarzyszeni w rozdziale piątym nie powinny znaleźć się wątki dotyczące miejsca Białorusi, Armenii i Azergejdżanu w tym przedsięwzięciu? Rozumiem, że głównym kryterium zastosowanym przez Autorkę w tym przypadku było położenie geograficzne danego państwa. Kwestie dotyczące współpracy UE z Ukrainą, Mołdawią i Białorusią, omówione zostały w jednym rozdziale ze względu na to, iż są to państwa-adresaci PW położone najbliżej granic UE, w przeciwieństwie do geograficznego usytuowania Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu.

Praca składa się z wstępu, siedmiu rozdziałów, uwag końcowych, wykazu tabel i wykresów oraz bibliografii. Bardzo wartościowym elementem rozprawy jest jej baza źródłowa. Składają się na nią liczne dokumenty przygotowane przez główne organy państwowe Federacji Rosyjskiej, w tym koncepcje rosyjskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa oraz dokumenty przyjęte przez instytucje Unii Europejskiej (m.in. Komisję Europejską, Parlament

Europejski, Radę Europejską), jak również dwustronne i wielostronne umowy zawierane między UE a Rosją, UE a państwami uczestniczącymi w Partnerstwie Wschodnim jak i dwu- i wielostronne porozumienia zawierane przez państwa obszaru poradzieckiego.

Praca zawiera bardzo bogatą, zamieszczoną na 67 stronach bibliografię. Składają się na nią dokumenty Unii Europejskiej (traktaty i strategie, dokumenty Komicji Europejskiej, Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej i Rady UE, przemówienia, komunikaty prasowe, materiały informacyjne); koncepcje polityki zagranicznej, strategie bezpieczeństwa i doktryny wojenne FR, dokumenty wydane przez główne organy państwowe FR, w tym stenogramy posiedzeń oraz oświadczenia Dumy Państwowej FR i dokumenty Rady Federacji; wywiady, wystąpienia, oświadczenia, komentarze i inne materiały zamieszczone na stronie internetowej prezydenta Rosji oraz rosyjskiego MSZ; dokumenty i materiały informacyjne umieszczone na stronach internetowych głównych organów państwowych Ukrainy oraz pozostałych państw, będących adresatami wymiaru wschodniego UE; monografie, artykuły zamieszczone w pracach zbiorowych oraz w czasopismach specjalistycznych; raporty i biuletyny oraz artykuły prasowe. Podstawa źródłowa i materiałowa jest bardzo obszerna i dobrze wykorzystana. Praca zawiera prawie 1200 przypisów. Dysertacja autorstwa mgr Olesi Tkachuk została oparta przede wszystkim na wykorzystaniu dokumentów i opracowań anglojęzycznych i rosyjskojęzycznych. To niekwestionowana wartość recenzowanej pracy.

4. Treść rozprawy

W rozdziale pierwszym *Ewolucja polityki zagranicznej Rosji od 1991 roku* omówione zostały główne uwarunkowania oraz cele i najważniejsze kierunki polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej w latach 1992-2018. Autorka wykorzystując podstawowe dokumenty dotyczące polityki zagranicznej i bezpieczeństwa FR w omawianym okresie trafnie wskazała na najważniejsze elementy ciągłości i zmiany w tej polityce. W pełni podzielam stanowisko Doktorantki, kiedy pisze, że w połowie lat 90. XX wieku miała miejsce istotna zmiana w polityce zagranicznej Rosji. Mniejszą rolę, w stosunku do pierwszych lat funkcjonowania Federacji Rosyjskiej, zaczęła odgrywać koncepcja okcydentalna a wzrosło znaczenie koncepcji euroazjatyckiej. „Spowodowane to było wzrostem niezadowolenia Moskwy z polityki realizowanej przez Zachód. Struktury zachodnie nie były bowiem szczególnie zainteresowane włączeniem Rosji w prace europejskich i euroatlantyckich ugrupowań politycznych, gospodarczych oraz militarnych, nie brały pod uwagę pozycji Federacji Rosyjskiej w istotnych sprawach związanych z bezpieczeństwem międzynarodowym (np. dotyczących konfliktu zbrojnego na Bałkanach), a także były stosunkowo „skąpe" w udzielaniu Rosji pomocy gospodarczo-finansowej" (s. 33). Jednym z przejawów tej polityki była zmiana koncepcji w polityce administracji prezydenta Bila Clintona wobec Rosji. Koncepcję strategicznego partnerstwa z Rosją zastąpiono koncepcją pragmatycznego partnerstwa. Jej istotnym elementem było dążenie Stanów Zjednoczonych do maksymalnego wykorzystania osłabienia Rosji na arenie międzynarodowej (m.in. w wyniku trwającego w dekadzie lat 90. XX w. kryzysu gospodarczego w Rosji), w tym do pomniejszenia roli Rosji na obszarze poradzieckim.

Efektem tej zmiany była realizowana w polityce USA od połowy lat 90. XX w. koncepcja geopolitycznego pluralizmu na obszarze poradzieckim, która w praktyce oznaczała wzrost geopolitycznej rywalizacji amerykańsko-rosyjskiej na obszarze byłego ZSRR. Najważniejszym obszarem tej rywalizacji o wpływy w pierwszej i drugiej dekadzie XXI w. stała się Ukraina. Podzielić należy opinię Doktorantki, że stosunki FR z Zachodem, a w szczególności z USA, NATO i UE w kolejnych dekadach w coraz większym stopniu determinowane były zwiększaniem ich obecności w przestrzeni poradzieckiej poprzez wzmacnianie współpracy z takimi państwami jak Ukraina, Gruzja oraz Mołdawia (s. 64).

Mimo zmian zachodzących w polityce zagranicznej Rosji w omawianym okresie, jednym z najważniejszych elementów ciągłości tej polityki było traktowanie przez decydentów polityki rosyjskiej obszaru poradzieckiego (oprócz państw nadbałtyckich), w tym państw Europy Wschodniej, jako strefy interesów Rosji. Państwa Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP) zajmowały kluczowe miejsce w rosyjskiej polityce zagranicznej. Elity polityczne Rosji postrzegały ten obszar jako swego rodzaju rosyjską strefę wpływów i oczekiwały od państw zachodnich akceptacji dla tych aspiracji, w tym działań zmierzających do zacieśnienia współpracy dwu-i wielostronnej w płaszczyźnie ekonomicznej, politycznej, bezpieczeństwa i w sferze kultury. Innym elementem ciągłości występującym w polityce zagranicznej Rosji od połowy lat 90. XX w. było dążenie do osłabienia systemu jednobiegunowego, z supermocarstwową pozycją Stanów Zjednoczonych, i wzmacnianie tendencji do budowy systemu wielobiegunowego. Do stałych zagrożeń dla bezpieczeństwa Rosji zaliczano m.in. podejmowanie przez NATO działań bez mandatu Rady Bezpieczeństwa ONZ, wzrost zaangażowania państw zachodnich na obszarze poradzieckim, kolejne tzw. kolorowe rewolucje na obszarze poradzieckim oraz poszerzanie NATO o nowe państwa. Mając na uwadze poszczególne fazy poszerzania NATO w okresie pozimnowojennym, w nieco innych kategoriach, z punktu widzenia interesów Rosji, oceniane były kolejne etapy rozszerzenia Unii Europejskiej.

W rozdziale drugim *Pola współpracy i konflikty interesów pomiędzy Federacją Rosyjską a republikami poradzieckim* Doktorantka wyeksponowała główne obszary i przejawy współpracy i problemy sporne pomiędzy FR a republikami poradzieckimi, w tym przedsięwzięcia reintegracyjne podejmowane przez władze Rosji na obszarze poradzieckim w poszczególnych płaszczyznach stosunków międzynarodowych oraz ich efekty. Omówione zostały m.in. takie inicjatywy Rosji bądź przedsięwzięcia realizowane przy jej współudziale oraz ich efekty integracyjne jak: powołanie w grudniu 1991 roku Wspólnoty Niepodległych Państw; podpisanie w 1992 r. układu taszkienckiego o bezpieczeństwie zbiorowym, który w latach 2002-2003 został przekształcony w Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym; utworzenie w 2001 r. Szanghajskiej Organizacji Współpracy; utworzenie Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej a także Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej i Unii Celnej; utworzenie w roku 2014 przez Rosję, Białoruś i Kazachstan Euroazjatyckiej Unii Gospodarcze (EaUG)j, do której przystąpiły w tym samym roku także Armenia i Kirgistan. Dla podjętego tematu niezwykle istotne jest to, że dwa spośród pięciu państw członkowskich EaUG (Armenia i Białoruś) są jednocześnie uczestnikami programu Partnerstwa Wschodniego. Autorka zasadnie argumentuje, że państwami z obszaru poradzieckiego najbardziej zainteresowanymi zacieśnianiem kooperacji z Rosją w ramach różnych ugrupowań, których

Rosja była inicjatorem lub współzałożycielem, są Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan. Z kolei do państw, które powściągliwie podchodziły do takiej współpracy i zmierzały do pogłębienia stosunków z innymi strukturami integracyjnymi (np. UE) należy zaliczyć: Azerbejdżan, Gruzję, Mołdawię, Turkmenistan, Ukrainę, Uzbekistan (s. 73). Przykładem rozwijania współpracy na obszarze poradzieckim bez udziału Rosji było powołanie w roku 1997 struktury określanej jako GUAM, do której weszły: Azerbejdżan, Gruzja, Mołdawia i Ukraina a przez pewien czas jej członkiem był także Uzbekistan. Utworzenie GUAM spotkało się z pozytywna oceną Stanów Zjednoczonych oraz krytyczną oceną ze strony Rosji.

Podzielam stanowisko Doktorantki, że proponowane przez Rosję różne projekty integracyjne dotyczące obszaru poradzieckiego miały z jednej strony stworzyć podstawy rozwoju stosunków między byłymi republikami ZSRR, które łączą rozbudowane więzi historyczne, kulturowe oraz gospodarczo-społeczne, natomiast z drugiej strony miały one na celu utrzymać kontrolę przez Rosję na obszarze poradzieckim i zrównoważyć wpływy podmiotów trzecich. W działaniach tych Rosja stosowała zarówno instrumentu z grupy *soft power* jak i *hard power.* Główna konkluzja z rozważań zamieszczonych w rozdziale drugim zawiera się w stwierdzeniu, że „większość inicjatyw integracyjnych Rosji charakteryzuje się niską efektywnością, ze względu na różnice interesów poszczególnych ich uczestników oraz sprzeciwianie się niektórych z nich odgrywaniu przez Rosję dominującej roli w ich działalności" (s. 102).

W rozdziale trzecim *Geneza, cele i zasady funkcjonowania wymiaru wschodniego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej* omówione zostały w pierwszej kolejności główne motywy i czynniki sprawcze, które doprowadziły do utworzenia przez UE w roku 2004 Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Celem deklarowanym EPS było nadanie nowego impulsu współpracy z państwami graniczącymi z UE po rozszerzeniu Unii w 2004 roku o siedem państw, w tym trzy państwa z obszaru poradzieckiego (Litwę, Łotwę i Estonię), „stworzenie pierścienia dobrze rządzonych krajów na wschód od Unii Europejskiej i na południowym wybrzeżu Morza Śródziemnego poprzez kształtowanie bliskich i opartych na współpracy stosunków, prowadzenie kompleksowej polityki nastawionej na zapewnienie zarówno UE, jak i państwom członkowskim możliwości udziału w korzyściach wynikających z rozszerzenia Unii, takich jak stabilność, bezpieczeństwo i dobrobyt, dążąc tym samym do zapobiegania powstawaniu nowych linii podziału między rozszerzoną Unią a jej sąsiadami" (s. 119). Głównymi obszarami EPS były: wzmocniony dialog polityczny, rozwój gospodarczo-społeczny, handel oraz rynek wewnętrzny, wymiar sprawiedliwości i spraw wewnętrznych, energia, transport, społeczeństwo informacyjne, środowisko, badania i innowacje, polityka społeczna i kontakty międzyludzkie, współpraca regionalna. Do priorytetów współpracy między UE a państwami sąsiedzkimi zaliczono także współodpowiedzialność za bezpieczeństwo i stabilność w regionie sąsiedzkim. Tym samym UE dążyła do zwiększenia własnej obecności w przylegającym obszarze oraz zbliżenia poziomu rozwoju sąsiadów do standardów unijnych. EPS objęto 16 państw sąsiedzkich: Algierię, Armenię, Autonomię Palestyńską, Azerbejdżan, Białoruś, Egipt, Gruzję, Izrael, Jordanię, Liban, Libię, Maroko, Mołdawię, Syrię, Tunezję oraz Ukrainę. Poza EPS znalazła się Rosja, co wynikało m.in. z preferowania przez władze tego kraju dwustronnej współpracy z UE jako jej partner

strategiczny. Współpraca UE z państwami, które zostały adresatami EPS oparta została na kilku zasadach m.in. zróżnicowanym traktowaniu każdego państwa sąsiedzkiego oraz określeniu wspólnych wartości i interesów. Należy podkreślić, że udział danego państwa w EPS nie był traktowany przez UE jako perspektywa uzyskania członkostwa w Unii.

W dalszej części rozdziału trzeciego omówione zostały instytucje i organy EPS oraz instrumenty polityczne i finansowe. Autorka poddała analizie także kolejne reformy i modyfikacje EPS. Jednakże kluczowym zagadnieniem omawianym w drugiej części rozdziału trzeciego recenzowanej dysertacji są kwestie dotyczące Partnerstwa Wschodniego UE, która to inicjatywa została zgłoszona przez dyplomację Polski i Szwecji w połowie 2008 roku. Jak to zostało już wspomniane, była ona adresowana do sześciu wschodnich sąsiadów UE: Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Mołdawii oraz Ukrainy. Jej deklarowanym celem było m.in. podjęcie przez UE działań na rzecz ustabilizowania regionu Europy Wschodniej poprzez zacieśnienie współpracy politycznej i gospodarczo-handlowej, wspieranie zasad demokratycznych oraz rozprzestrzeniania norm i wartości UE. Miało to zachęcać kraje członkowskie PW do przeprowadzenie wewnętrznych reform, przy czym postępy w tym zakresie miały być wynagradzane przez UE zacieśnianiem współpracy oraz zwiększaniem wsparcia finansowego.

W dniu 7 maja 2009 roku w Pradze zostało zorganizowane inauguracyjne posiedzenie partnerstwa Wschodniego z udziałem szefów państw i rządów Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Mołdawii i Ukrainy, państw członkowskich UE oraz instytucji i organów UE. Rozwój dwustronnej współpracy między UE a jej wschodnimi sąsiadami w ramach PW odbywa się przy pomocy szeregu instrumentów. Są to m.in. ramy umowne – zawieranie umów stowarzyszeniowych, integracja gospodarcza – podpisanie umów o ustanowieniu pogłębionych i kompleksowych stref wolnego handlu jako integralnej części umów stowarzyszeniowych, zacieśnianie współpracy w zakresie zwalczania nielegalnej migracji, wzmacnianie bezpieczeństwa energetycznego, wspieranie rozwoju gospodarczego i społecznego. Oprócz tych narzędzi, rozwój współpracy w ramach PW odbywa się przy pomocy szeregu instrumentów finansowych. Unia Europejska przeznaczyła w latach 2014-2020 w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa na realizację zadań Partnerstwa Wschodniego 4,1 mld euro.

Mając na uwadze realizację programu Partnerstwa Wschodniego niezwykle znaczące konsekwencje miało posiedzenie na szczycie PW w Wilnie (28-29 XI 2013). Wbrew wcześniejszym przewidywaniom, tuż przed listopadowym posiedzeniem, ówczesne władze Ukrainy i Armenii zrezygnowały z podpisania umów stowarzyszeniowych z UE. Jednym z tego następstw był najpierw kryzys polityczny na Ukrainie a następnie konflikt zbrojny w Donbasie, odsunięcie od władzy prezydenta Wiktora Janukowycza, zmiany na szczytach władzy na Ukrainie i podpisanie przez nowe władze Ukrainy w roku 2014 umowy stowarzyszeniowej z UE. W tym samym roku porozumienie o stowarzyszeniu z UE podpisali przedstawiciele Mołdawii i Gruzji. Tym samym doszło do podziału wśród państw-adresatów Partnerstwa Wschodniego na dwie kategorie: partnerzy stowarzyszeni i niestowarzyszeni. W tym kontekście zaczęły pojawiać się głosy o niepowodzeniu projektu Partnerstwa

Wschodniego bądź też jego poważnych mankamentach. Wystąpiły też rozbieżności między państwami członkowskimi UE co do dalszego rozwoju PW.

W końcowej części rozdziału trzeciego recenzowanej pracy Autorka omawia kwestie związane z miejscem Rosji w EPS. Podstawą prawną dwustronnych stosunków między UE a Federacją Rosyjską jest obowiązujący od 1 grudnia 1997 roku (podpisany 24 VI 1994 r.) Układ o Partnerstwie i Współpracy, który miał stworzyć podstawy strategicznego partnerstwa między obu stronami. Jednakże mimo podejmowanych prób, nie udało się sygnatariuszom tego układu osiągnąć najważniejszego celu dwustronnego partnerstwa, a mianowicie ustanowienia strefy wolnego handlu. Różnice interesów między Rosją a państwami członkowskimi dotyczące m.in. postrzegania istoty i celów wymiaru wschodniego EPS, w tym przede wszystkim PW sprawiały, że deklarowane strategiczne partnerstwo między UE a Rosją dalekie było od realizacji. Inicjatywy UE, mające na celu zwiększenie obecności Unii w regionie uznawanym przez władze Rosji za własną strefę wpływów były negatywnie oceniane przez polityków rosyjskich, przede wszystkim zaś program Partnerstwa Wschodniego. Warto mieć na uwadze, że program PW od samego początku nie był adresowany do Rosji. Sądzę, że w tej części dysertacji nieco szerzej mogłyby być ukazane rzeczywiste motywy polskiej inicjatywy PW, która wyrastała z założenia przyspieszenia europeizacji państw objętych programem PW przy jednoczesnym izolowaniu, czy wręcz „wypychaniu Rosji z Europy".

Głównym wątkiem rozdziału czwartego zatytułowanego *Miejsce Ukrainy, Mołdawii i Białorusi w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa Unii Europejskiej* jest omówienie procesu zacieśniania współpracy między UE a Ukrainą, od podpisania w dniu 14 czerwca 1994 roku „Układu o Partnerstwie i Współpracy", poprzez udział Ukrainy w Partnerstwie Wschodnim, do podpisania w roku 2014 w dwóch turach (21 marca i 27 czerwca) umowy stowarzyszeniowej zakładającej ustanowienie pogłębionej i kompleksowej strefy wolnego handlu oraz jej implementacji w kolejnych latach. Umowa stowarzyszeniowa między UE a Ukrainą, która weszła w życie 1 września 2017 roku, nie gwarantuje perspektywy członkostwa Ukrainy w UE, jednocześnie zobowiązuje Ukrainę do dostosowania własnego porządku prawnego do przepisów, norm oraz standardów UE, w różnych sferach. W połowie 2017 roku ustanowiono reżim bezwizowy między UE a Ukrainą. Istotnym wątkiem rozważań w tej części rozprawy są kwestie dotyczące kryzysu na Ukrainie związanego z odroczeniem przez władze Ukrainy w listopadzie 2013 roku decyzji o podpisaniu układu stowarzyszeniowego z UE oraz zagadnienia związane z konfliktem w Donbasie w roku 2014 i w latach następnych.

W drugiej części rozdziału czwartego pracy autorstwa mgr O. Tkachuk omówione zostały uwarunkowania i główne etapy współpracy między UE a Mołdawią, w tym udział tego kraju w Partnerstwie Wschodnim, przesłanki i postanowienia podpisanej 27 czerwca 2014 roku umowy stowarzyszeniowej między Mołdawią a UE (weszła w życie 1 lipca 2016 r.) i jej implementacja. Autorka dokonując oceny realizacji umowy stowarzyszeniowej między Mołdawią a UE stwierdza, że Kiszyniów poczynił stosunkowo ograniczone postępy w zakresie implementacji jej założeń a jednym z najważniejszych problemów pozostaje niska skuteczność wymiaru sprawiedliwości w tym kraju (s. 210). Wciąż też bez skutecznego rozwiązania pozostaje konflikt w Naddniestrzu.

Pod koniec rozdziału czwartego zarysowane zostały kwestie dotyczące miejsca Białorusi w EPS i udział tego państwa w Partnerstwie Wschodnim. Mimo łamania przez władze Białorusi praw człowieka, braku w tym kraju standardów państwa demokratycznego, w tym braku wolności mediów, UE zaprosiła Białoruś do udziału w programie Partnerstwa Wschodniego. Nie doszło jednak, m.in. ze względu na brak woli politycznej w tym zakresie władz Białorusi, do podpisania umowy stowarzyszeniowej między UE a Białorusią.

W konkluzjach rozdziału czwartego Autorka pisze, że współpraca UE z państwami Partnerstwa Wschodniego położonymi najbliżej granic Unii charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem. „W przypadku Mołdawii oraz Ukrainy dwustronne stosunki opierają się na umowach stowarzyszeniowych obejmujących pogłębione i kompleksowe strefy wolnego handlu oraz liberalizację reżimów wizowych. Z kolei współpraca UE z Białorusią – ze względu na poważne naruszenia przez władze białoruskie praw człowieka i podstawowych wolności – jest słabo zaawansowana i polega głównie na wspieraniu przemian demokratycznych w tym państwie" (s. 226). Jednocześnie Autorka podkreśla, że także jeśli chodzi o Mołdawię i Ukrainę, czyli dwa państwa Europy Wschodniej, które poczyniły największe postępy w zakresie zbliżenia z UE, to należy zauważyć, że „mimo podjęcia kroków na rzecz implementacji unijnych przepisów i norm do własnego porządku prawnego oraz stopniowego zacieśniania współpracy handlowej – w dalszym ciągu borykają się one z poważnymi problemami (np. wysoki poziom korupcji, brak niezależnego sadownictwa, uzależnienie od pomocy finansowej z zewnątrz, wpływ oligarchów na życie polityczne)" (s. 227).

Podobną do rozdziału czwartego strukturę ma rozdział piąty dysertacji pt. *Rola Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa.* W rozdziale tym omówione zostały Plany Działania UE dla Gruzji i Armenii, udział Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu w Partnerstwie Wschodnim, główne postanowienia układu stowarzyszeniowego podpisanego 27 czerwca 2014 roku między UE a Gruzją (wszedł w życie 1 lipca 2016 r.) oraz jego implementacja. Układ ten, podobnie jak pozostałe układy o stowarzyszeniu zawarte między UE a państwami uczestniczącymi w programie Partnerstwa Wschodniego, stworzył warunki do znacznego pogłębienia wzajemnej współpracy, jednakże pomijał perspektywę członkostwa Gruzji w UE. Mimo początkowego zainteresowania władz Armenii i Azerbejdżanu propozycją UE zawarcia umów stowarzyszeniowych, ostatecznie wycofały się one z udziału w tym przedsięwzięciu. Jak już zostało wspomniane, jedynie Gruzja, która poczyniła największe postępy wśród trzech państw zakaukaskich w zakresie przeprowadzania reform wewnętrznych, podjęła działania na rzecz ustanowienia stowarzyszenia politycznego i zacieśnienia integracji gospodarczej z UE.

Ze względu na tytuł pracy, jej rdzeniem jest rozdział szósty i siódmy. W rozdziale szóstym zatytułowanym *Federacja Rosyjska wobec wymiaru wschodniego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej w latach 2004-2012* przedstawione zostało stanowisko Rosji do końca 2012 roku wobec przyjętych przez UE programów współpracy z państwami, które zostały włączone do wymiaru wschodniego EPS, w tym przede wszystkim wobec programu Partnerstwa Wschodniego. Trafne jest wyeksponowanie przez Autorkę tego, że stanowisko Rosji było zdecydowanie bardziej krytyczne wobec kolejnych rozszerzeń NATO niż wobec

poszczególnych rozszerzeń UE, w tym o Litwę, Łotwę i Estonię w roku 2004. Pisze, że stanowisko władz Rosji wobec rozszerzenia UE w 2004 było dość powściągliwe i wyważone. Rosja nie postrzegała rozszerzania UE jako zagrożenia dla swoich interesów w takim stopniu jak rozszerzania NATO (s. 274). Do kwestii które budziły największe zastrzeżenia władz Rosji, szczególnie w kontekście przyjęcia do UE Litwy, Łotwy i Estonii, należały: łamanie praw rosyjskojęzycznej mniejszości na Łotwie i w Estonii; problem przepływu osób, towarów i energii między obwodem kaliningradzkim a pozostałą częścią Rosji; wzrost ceł przywozowych na rosyjskie towary (s. 274). Największe zastrzeżenia władz Rosji dotyczące rozszerzenia UE w roku 2004 związane były z obwodem kaliningradzkim i sytuacją rosyjskojęzycznych osób w trzech krajach nadbałtyckich. Mimo zgłaszania przez władze w Moskwie różnego rodzaju zastrzeżeń, Rosja dążyła do dalszego pogłębiania stosunków z UE, w tym z nowymi państwami członkowskimi, starając się minimalizować własne koszty i wzmocnić wzajemną współpracę gospodarczo-handlową w celu uzyskania jak największych korzyści (s. 275). Jednakże w kolejnych latach po roku 2004 stanowisko Rosji wobec wymiaru wschodniego EPS stawało się coraz bardziej krytyczne, szczególnie w kontekście „pomarańczowej rewolucji" na Ukrainie i zaangażowania polityków niektórych państw członkowskich Unii, przede wszystkim polskich, w poparcie jednej ze stron walczących o władzę na Ukrainie. Po stronie rosyjskiej bardzo krytycznie oceniono ingerencję z zewnątrz w wewnętrzne sprawy Ukrainy i powtórzenie drugiej tury wyborów prezydenckich na Ukrainie, w której zwycięstwo odniósł Wiktor Juszczenko, opowiadający się, w przeciwieństwie do pokonanego Wiktora Janukowycza, za zacieśnieniem współpracy z Zachodem a nie z Rosją.

Krytyczna ocena władz Rosji wymiaru wschodniego EPS wynikała m.in. z przekonania, że realizacja kolejnych założeń tego programu może prowadzić do wystąpienia nowych linii podziału w Europie oraz powstania państw buforowych wokół UE. Obawiano się wzrostu wpływów UE na obszarze poradzieckim. Mało realistyczne były postulaty formułowane po stronie rosyjskiej, by procesy integracyjne realizowane przez UE oraz Rosję wobec wspólnych sąsiadów wzajemnie się nie wykluczały oraz aby państwa sąsiedzkie Rosji i UE nie stały się strefą konfrontacji. Politycy rosyjscy w kolejnych latach realizacji przez UE wymiaru wschodniego EPS coraz częściej postrzegali to przedsięwzięcie Unii jako zagrożenie dla interesów Rosji na obszarze WNP i jej pozycji w tym regionie, w tym także zagrożenie dla rosyjskiego systemu politycznego i gospodarczego w kontekście rozpowszechniania przez Unię na kraje sąsiedzkie unijnych norm oraz zasad rozwoju politycznego i gospodarczo-społecznego.

Konflikt rosyjsko-gruziński w sierpniu 2008 roku oraz zaprezentowany pod koniec 2008 roku program Partnerstwa Wschodniego wpłynęły na zaostrzenie stanowiska władz FR wobec unijnych inicjatyw współpracy z państwami poradzieckimi. Politycy i eksperci rosyjscy wskazywali m.in. , że realizacja programu Partnerstwa Wschodniego przez państwa uczestniczące w tym programie może kolidować z ich zobowiązaniami wynikającymi z udziału w procesach integracyjnych na obszarze WNP, z udziałem Rosji. Partnerstwo Wschodnie, którego adresatem nie była Rosja, oceniali jako „partnerstwo przeciwko Rosji". Wskazywali na jego antyrosyjski charakter, nakierowanie na dezintegrację przestrzeni poradzieckiej, na zagrożenie dla procesów integracyjnych na obszarze WNP z udziałem Rosji i znaczące osłabienie pozycji Rosji w tym regionie. Argumentowali, że program PW stawia

państwa będące jego adresatami przed wyborem między zachodnim a wschodnim kierunkiem polityki zagranicznej.

W zakończeniu rozdziału szóstego Autorka formułuje ważny dla prowadzonych rozważań wniosek. Pisze, że „podejście Rosji do Europejskiej Polityki Sąsiedztwa oraz Partnerstwa Wschodniego było zróżnicowane. W stosunku do EPS podnoszone głosy krytyczne odnosiły się przede wszystkim do przeciwstawienia się tworzeniu nowych linii podziału w Europie, „kordonu sanitarnego" lub strefy buforowej. Z kolei Partnerstwo Wschodnie jako „siła miękka" UE stosowana wobec wschodnich sąsiadów było konfrontowane z WNP, EaWG, Unią Celną, Organizacją Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) i innymi projektami integracyjnymi powstałymi z inicjatywy Moskwy, jako instrumentami rosyjskiej polityki zagranicznej o charakterze „miękkim" wykorzystywanymi do kształtowania współpracy z państwami byłego ZSRR. Niektórzy przedstawiciele władz Federacji Rosyjskiej uznawali ponadto, że program Partnerstwa Wschodniego stanowi zagrożenie dla współdziałania Rosji z uczestnikami tej inicjatywy oraz narusza równowagę w regionie, tworząc alternatywną formę jego integracji. Mgr O. Tkachuk podsumowując powyższą analizę, pisze „można zauważyć, że ustanowienie EPS i Partnerstwa Wschodniego zostało odebrane przez Rosję dość negatywnie. Porównując jednak te dwa programy, należy podkreślić, iż stanowisko Rosji wobec Partnerstwa Wschodniego charakteryzowało się większym sceptycyzmem niż w przypadku EPS, co jest związane z szerszą ofertą współpracy między UE a Armenią, Azerbejdżanem, Białorusią, Gruzją, Mołdawią oraz Ukrainą obejmującą zawarcie umów stowarzyszeniowych, ustanowienie pogłębionych i kompleksowych stref wolnego handlu oraz liberalizację reżimu wizowego" (s. 302).

W ostatnim, siódmym rozdziale pt. *Stanowisko Rosji wobec wymiaru wschodniego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej po 2013 roku,* ukazane zostały nowe akcenty w polityce Rosji wobec realizowanego przez Unię projektu Partnerstwa Wschodniego. W drugiej połowie 2013 roku zwiększyła się presja UE wywierana na władze Ukrainy, w tym prezydenta W. Janukowycza, podpisania w czasie szczytu Partnerstwa Wschodniego w Wilnie układu stowarzyszeniowego z UE oraz presja Rosji na władze Ukrainy , by odstąpiły od podpisania tego porozumienia, m.in. w zamian za znaczne obniżenie ceny gazu dla Ukrainy, pożyczkę udzieloną Ukrainie w wysokości 15 mld dol., oraz zapowiedź ochrony przez Rosję własnej gospodarki przed produktami pochodzącymi z państw objętych programem Partnerstwa Wschodniego, które podpiszą umowy stowarzyszeniowe z UE. Po stronie rosyjskiej wskazywano na negatywny wpływ umowy stowarzyszeniowej z UE na gospodarkę Ukrainy oraz innych państw Partnerstwa Wschodniego. Wskazywano na takie prawdopodobne implikacje tego przedsięwzięcia jak: trudności z wejściem produktów państw podpisujących umowę stowarzyszeniową z UE na rynek wewnętrzny Unii, destabilizację ich sytuacji gospodarczej, upadek gospodarstw rolnych, wzrost bezrobocia. Ponadto po stronie rosyjskiej argumentowano, że podpisanie umów stowarzyszeniowych w ramach Partnerstwa Wschodniego doprowadzi do powstania nowych linii podziału w Europie. Politycy rosyjscy wskazywali na to, że Zachód, zarówno UE jak i Stany Zjednoczone, wywierają presję na władze Ukrainy, by nie dopuścić do jej udziału w euroazjatyckich projektach integracyjnych, w tym w Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, oraz włączyć Ukrainę w integrację z UE poprzez mechanizm Partnerstwa Wschodniego, pomijają przy tym

negatywne skutki stowarzyszenia Ukrainy z UE zarówno dla gospodarki ukraińskiej jak i innych państw PW a także gospodarki rosyjskiej.

Władze Rosji uznały zmiany na szczytach władzy na Ukrainie w lutym 2014 roku jako obalenie legalnej władzy przy użyciu siły (radykalnych ugrupowań protestujących na Majdanie), jako zamach stanu dokonany w wyniku ingerencji Zachodu w sprawy wewnętrzne Ukrainy, przede wszystkim państw członkowskich UE i Stanów Zjednoczonych. Po stronie rosyjskiej bardzo krytyczne oceniane były także nowe „pomajdanowe" władze Ukrainy, w tym rząd kierowany przez Arsenija Jaceniuka. Inkorporacja Krymu przez Rosję w marcu 2014 roku uzasadniana była przez władze Rosji m.in. jako następstwo zbrojnego zamachu stanu dokonanego w Kijowie w lutym 2014 roku, jako dążenie do ochrony rosyjskiej mniejszości narodowej zamieszkałej na Krymie i ochrony rosyjskiej floty czarnomorskiej stacjonującej na półwyspie a także jako przejaw skorzystania z prawa do samostanowienia większości mieszkańców Krymu. W tej ostatniej kwestii władze Rosji powoływały się na precedens proklamowania niepodległości przez Kosowo w roku 2008. Natomiast rozpoczęty w kwietniu konflikt w Donbasie władze Rosji określały zazwyczaj jako konflikt wewnątrzukraiński, podkreślając, że Rosja nie prowadzi żadnej działalności wojskowej na terytorium Ukrainy co w sposób zasadniczy rozmijało się z istniejącą w tym względzie rzeczywistością.

W końcowej części rozdziału siódmego przedstawione zostało stanowisko Rosji wobec podpisania w połowie 2014 roku przez Ukrainę, Mołdawię i Gruzję umów stowarzyszeniowych z UE oraz wobec kolejnych po roku 2014 posiedzeń szczytów Partnerstwa Wschodniego. Po stronie rosyjskiej wskazywano m.in. na to, iż niektóre postanowienia umów stowarzyszeniowych trzech w/w państw z UE, przede wszystkim z Ukrainą, stanowią zagrożenie dla rosyjskiego rynku (np. formułowane były obawy, by towary produkowane w państwach członkowskich UE nie były wprowadzane na rynek rosyjski po cenach dumpingowych jako towary pochodzące z Ukrainy, która była członkiem strefy wolnego handlu WNP). Charakterystyczne, że w drugiej połowie 2014 roku w negocjacjach między UE, Rosją i Ukrainą strona unijna przyznała, że niektóre regulacje umowy stowarzyszeniowej Ukrainy z UE mogą doprowadzić do pojawienia się szeregu niekorzystnych następstw dla rosyjskich podmiotów gospodarczych. W kolejnych miesiącach starano się w ramach prowadzonych negocjacji te problemy rozwiązać. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na to, że na podobne uwagi zgłaszane w roku 2013 przez Rosję strona unijna nie reagowała.

Autorka akcentuje, że cechą charakterystyczną oceny przez władze Rosji Partnerstwa Wschodniego po roku 2015 było stosowanie taktyki polegającej z jednej strony na podkreślaniu antyrosyjskiej celowości tego programu, a z drugiej strony – na koncentrowaniu uwagi na osłabieniu znaczenia unijnej inicjatywy, jej „wyczerpaniu się" lub eksponowaniu negatywnych stron stowarzyszenia z Unią, używając takich sformułowań jak „jednostronne uzależnienie" państwa od UE, „gospodarczy dodatek", brak perspektywy członkostwa (s. 336).

W uwagach końcowych swojej dysertacji mgr O. Tkachuk formułuje generalne wnioski, które w większości zawarte zostały już w konkluzjach poszczególnych rozdziałów pracy. Ze względu na temat dysertacji do najważniejszych sformułowań zamieszczonych w tej części

pracy należy zaliczyć te, w których Doktorantka stwierdza, że w badanym okresie stosunki Federacji Rosyjskiej z byłymi republikami Związku Radzieckiego zajmowały priorytetowe miejsce w jej polityce zagranicznej. Obszar ten był traktowany przez władze Rosji jako strefa własnych interesów lub wręcz strefa wpływów. Temu celowi m.in. służyły zgłaszane przez Rosję projekty integracyjne w przestrzeni poradzieckiej zarówno w wymiarze wielostronnym jak i bilateralnym. W związku z tym miały miejsce kryzysy w stosunkach z tymi państwami poradzieckimi, które opowiadały się za zacieśnieniem współpracy ze strukturami zachodnimi.

Stanowisko Rosji wobec EPS i Partnerstwa Wschodniego było zróżnicowane i ewoluowało w kolejnych latach. Projekt EPS w pierwszym okresie jego realizacji był postrzegany przez władze Rosji jako naturalne dążenie UE do ustanowienia perspektywicznej strategii stosunków z państwami ją otaczającymi. Jednak z czasem stanowisko to zostało nieco zaostrzone. Podkreślano m.in., że inicjatywa ta nie może naruszać interesów Rosji w regionie, ani być sprzeczna z procesami integracyjnymi na obszarze poradzieckim, jak również nie może tworzyć nowych linii podziału. Natomiast jeśli chodzi o inicjatywę Partnerstwa Wschodniego, to od samego początku stanowisko Rosji wobec tego projektu było krytyczne. Po stronie rosyjskiej argumentowano m.in., że program ten stanowi instrument UE wywierania nacisku na państwa poradzieckie w zakresie wyboru kierunku polityki zagranicznej. Podkreślano, że rozwój współpracy między UE a republikami byłego ZSRR w ramach Partnerstwa Wschodniego powinien się odbywać zgodnie z ich zobowiązaniami zaciągniętymi w ramach WNP czy EaWG. Politycy rosyjscy postrzegali program PW jako zagrożenie dla stosunków Rosji z państwami w nim uczestniczącymi oraz projektów integracyjnych na obszarze poradzieckim, w tym osłabienia pozycji Rosji w regionie (s. 344-345).

Po wydarzeniach na kijowskim Majdanie Niepodległości pod koniec roku 2013 i na początku roku 2014 oraz wraz z finalizacją w roku 2014 prac nad umowami stowarzyszeniowymi między UE a niektórymi państwami uczestniczącymi w PW, stanowisko władz Rosji wobec wymiaru wschodniego EPS uległo znacznemu zaostrzeniu. Negatywne podejście Rosji do realizacji Partnerstwa Wschodniego przejawiało się zarówno w krytyce założeń programu, jak i stosowaniu instrumentów nacisku względem państw przygotowujących się do zawarcia z UE umów stowarzyszeniowych. Podkreślano wówczas, że celem tego projektu jest faktyczne podporządkowanie państw partnerskich polityce UE, ich jednostronne uzależnienie od UE, ich włączenie w unijną wyłączną strefę interesów oraz oderwanie państw republik byłego ZSRR od Rosji. W latach następnych krytyka władz Rosji PW koncentrowała się na eksponowaniu słabych stron tego programu i podkreślaniu, że inicjatywa ta traci na znaczeniu (s. 346).

Dokonując ogólnej oceny stopnia efektywności programu Partnerstwa Wschodniego Autorka zasadnie argumentuje, że efekty te są zróżnicowane w odniesieniu do dwóch kategorii państw uczestniczących w tym programie: partnerów stowarzyszonych i niestowarzyszonych. Stwierdza, że największe postępy w zakresie realizacji programu PW poczyniła Gruzja i Ukraina, które to państwa osiągnęły „pewne efekty w walce z korupcją, przestrzeganiu praw człowieka i podstawowych wolności, realizacji reformy wymiaru sprawiedliwości, stabilizacji sytuacji gospodarczej oraz wzmocnieniu efektywności

energetycznej" (s. 343-344). Ocenia, że w przypadku tych dwóch państw zacieśnienie współpracy z UE przyczyniło się do „znacznej poprawy ich sytuacji wewnętrznej, jak i wzrostu wymiany handlowej) (s. 348). Stosunki handlowe uległy również pogłębieniu między UE a Mołdawią.

Nie podzielam stanowiska Autorki, kiedy pisze, że Rosja wobec USA i UE „prowadzi politykę imperialną" (s. 347-348). Sądzę, że szczególnie jeśli chodzi o politykę Stanów Zjednoczonych wobec Rosji, to jest zupełnie odwrotnie.

5. Ocena końcowa dysertacji

Rozprawa doktorska mgr Olesi Tkachuk stanowi potrzebne i materiałowo interesujące dzieło. Obszar badawczy pracy dotyczy bardzo ważnych kwestii dla pozimnowojennego systemu międzynarodowego, w tym integracji w ramach UE i jej polityki wschodniej, polityki zagranicznej Rosji oraz zjawisk i procesów występujących na obszarze poradzieckim. Jedną z głównych tendencji ewolucji europejskiego systemu międzynarodowego w okresie pozimnowojennym, szczególnie zaś w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku, było zaostrzanie się geopolitycznej rywalizacji Zachodu i Rosji o wpływy na obszarze poradzieckim, przede wszystkim na Ukrainie. Była ona jedną z głównych przyczyn, jeśli nie najważniejszą, kryzysu ukraińskiego, który rozpoczął się pod koniec listopada 2013 roku, przyłączenia Krymu do Rosji a następnie konfliktu na wschodzie Ukrainy. Wydarzenia te doprowadziły do największego w okresie pozimnowojenym napięcia między Rosją a Zachodem i wpłynęły na poważne zmiany w europejskim systemie bezpieczeństwa międzynarodowego.

Podjęty w pracy temat ma także istotne znaczenie dla polityki zagranicznej Polski, nie tylko ze względu na jej geopolityczne usytuowanie (sąsiedztwo m.in. z Rosją, Ukrainą i Białorusią) i związane z tym kwestie bezpieczeństwa narodowego. Należy mieć bowiem na uwadze, że program Partnerstwa Wschodniego był najważniejszym projektem polskiej dyplomacji realizowanym na kierunku wschodnim poprzez struktury unijne. Kolejne polskie rządy aspirowały do odgrywania przez Polskę roli głównego eksperta w sprawach obszaru poradzieckiego a PW postrzegane było przez polityków polskich jako swego rodzaju ukoronowanie polskiego wkładu w politykę UE na kierunku wschodnim. Jednakże stosunkowo mała dotychczasowa efektywność realizowanego programu Partnerstwa Wschodniego a przede wszystkim nietrafne rozpoznanie niektórych implikacji jego realizacji, szczególnie wobec Ukrainy, powinna zmuszać do refleksji nad skutecznością polityki wschodniej III RP. Plan polskiej dyplomacji, w którym zakładano stosunkowo szybkie stowarzyszenie Ukrainy oraz pozostałych państw objętych programem PW z UE, a następnie ich szybkiego członkostwo w strukturach unijnych, bez uwzględniania interesów Rosji, tylko w niewielkim stopniu został zrealizowany.

Recenzowaną pracę oceniam pozytywnie. Poziom merytoryczny rozprawy jest wysoki. U podstaw analizy i opisu podjętego tematu znajduje się bardzo obszerna baza źródłowa,

przede wszystkim rosyjskojęzyczna i anglojęzyczna. Obszar badawczy został właściwie uporządkowany. Autorka w realizowaniu głównego celu badawczego rozprawy wykazała się umiejętnością selekcjonowania faktów, wyłaniania tych istotnych, dostrzegania zjawisk i procesów oraz wykazywania związków między nimi. Wywody, argumentowanie i wnioskowanie są prawidłowe. Bardzo istotnym walorem dysertacji jest zachowanie przez Doktorantkę przy omawianiu poszczególnych kwestii obiektywizmu badawczego. Unika ocen jednostronnych i uproszczonych. Należy to docenić, mając na uwadze wiele uproszczonych czy wręcz jednostronnych (propagandowych) ocen występujących w naszym kraju dotyczących szczególnie Rosji i Ukrainy, nie tylko w artykułach publicystycznych ale także w wielu opracowaniach o ambicjach naukowych. Wysoko oceniam także poziom merytoryczny wniosków końcowych, które znajdują się w zakończeniu poszczególnych rozdziałów rozprawy. Zawierają one trafną syntezę wcześniejszych rozważań i pozwalają czytelnikowi na lepsze przyswojenie sobie omawianych zagadnień. Bardzo interesujące są także te wątki dysertacji, które dotyczą oceny efektywności wymiaru wschodniego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa UE. Generalnie rzecz ujmując realizowana w tym zakresie przez UE polityka partnerstwa strategicznego z Rosją zakończyła się niepowodzeniem. Warto mieć bowiem na uwadze, że Rosja i UE były wobec siebie zarówno partnerami, jak i rywalami, współpraca przeplatała się z rywalizacją.

Stosunkowo skromne są też rezultaty realizowanego przez Unię w ramach EPS programu Partnerstwa Wschodniego, szczególnie w odniesieniu do Armenii, Azerbejdżanu i Białorusi. Rezultaty funkcjonowania tego programu zazwyczaj oceniane są w sposób ambiwalentny. Główne założenia programu, którymi w sferze deklaratywnej było doprowadzenie do zbudowania w państwach partnerskich demokracji liberalnej oraz stabilnej gospodarki wolnorynkowej zostały zrealizowane jedynie w ograniczonej mierze. W tym kontekście warto mieć na uwadze także inne oceny Partnerstwa Wschodniego. Zdaniem Richarda Sakwy, brytyjskiego badacza polityki Rosji, w realizacji programu Partnerstwa Wschodniego chodziło o przekształcenie „wspólnego sąsiedztwa" w strefę wpływów UE, chodź osadzonego w narracji o dobrobycie i dobrym sąsiedztwie. W jego ocenie, polski projekt Partnerstwa Wschodniego podważył fundamentalną zasadę założycielską UE, mianowicie przezwyciężenie logiki konfliktów. Realizacja projektu Partnerstwa Wschodniego nie prowadziła do realizacji projektu pankontynentalnej, „większej Europy", lecz do nowego podziału w Europie[3]. Dążenie decydentów polityki zagranicznej Polski, by w ramach polityki unijnej przyspieszyć proces „westernizacji" Ukrainy i innych państw objętych programem PW, zderzyło się z dążeniami Rosji do reintegracji obszaru poradzieckiego z jej udziałem, co oznaczało wzmocnienie różnic strategicznych interesów UE, w tym Polski, i Rosji w polityce wobec państw tego regionu. Sądzę, że sprawy związane z celami deklarowanymi jak i niedeklarowanymi PW, motywami rzeczywistymi programu Partnerstwa Wschodniego można byłoby w pracy bardziej rozwinąć. Nie brak też głosów, także w Polsce, że stosunkowo małe są szanse na skuteczną okcydentalizację państw uczestniczących w Partnerstwie Wschodnim bez jednoczesnej okcydentalizacji Rosji, chociaż te procesy nie muszą być całkowicie z sobą zsynchronizowane.

[3] *Rosja ma niejedno oblicze. Wywiad z Richardem Sakwą.* „Opcja na Prawo" 2015, nr 3/140, s. 132.

Cel badawczy rozprawy określony we wstępie został zrealizowany. Potwierdzona została w całości bądź w części trafność przyjętych hipotez badawczych. Udzielone zostały satysfakcjonujące czytelnika tej pracy odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Recenzowana rozprawa jest oryginalnym rozwiązaniem ambitnego problemu badawczego. Lektura recenzowanej dysertacji pozwala na gruntowne zaznajomienie się z wszystkimi najważniejszymi aspektami wymiaru wschodniego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej, w tym przede wszystkim z najważniejszym jej komponentem jakim jest program Partnerstwa Wschodniego, z jego celami, środkami realizacji oraz dotychczasowymi efektami.

Rdzeniem wymiaru wschodniego EPS była polityka UE prowadzona w ramach partnerstwa strategicznego z Federacją Rosyjską oraz polityka realizowana wobec sześciu państw poradzieckich objętych programem Partnerstwa Wschodniego(Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Mołdawii i Ukrainy). Szczególnie wartościowe, z poznawczego punktu widzenia, są rozważania zamieszczone w rozdziale szóstym i siódmym recenzowanej rozprawy. Ta część pracy jest niekwestionowanym wkładem Doktorantki w rozwój badań nad polityką zagraniczną Federacji Rosyjskiej w naszym kraju a po części także badań dotyczących polityki wschodniej UE. Największych bowiem zalet omawianej dysertacji upatruję w tym, że jest ona bardzo udaną politologiczną analizą stanowiska władz Federacji Rosyjskiej wobec wymiaru wschodniego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa UE, w tym ewolucji tego stanowiska i jej czynników sprawczych. Trafnie ukazane zostały elementy ciągłości i zmiany w polityce Rosji wobec obszaru poradzieckiego i na tym tle ewolucja stanowiska władz tego kraju wobec wymiaru wschodniego EPS. Szeroko omówione zostały przyczyny krytycznego stanowiska Rosji wobec głównego komponentu wymiaru wschodniego EPS jakim jest program Partnerstwa Wschodniego oraz działania podejmowane przez władze tego kraju, stosujące środki i instrumenty zarówno z grupy *soft power* jak i *hard power*, mające na celu zmniejszenie niekorzystnych, z ich punktu widzenia, efektów realizacji PW dla rosyjskich interesów na obszarze poradzieckim, traktowanym jako rosyjska strefa wpływów. Faktem jest, że realizowanie przez UE programu PW zaostrzyło geopolityczną rywalizację o utrzymanie bądź zwiększenie wpływów na obszarze poradzieckim między Rosją a UE.

Analizowane w recenzowanej pracy kwestie dotyczące stanowiska Rosji wobec wymiaru wschodniego UE należy uznać za najbardziej oryginalne jej elementy ze względu na to, iż polska literatura politologiczna dotycząca tego zagadnienia jest bardzo skromna w stosunku do ilości opracowań powstałych na temat EPS i programu Partnerstwa Wschodniego. Jednocześnie należy mieć na uwadze, że Rosja jest jedynym mocarstwem na obszarze poradzieckim i państwem posiadającym największe możliwości, z wszystkich pozostałych państw poradzieckich, wywierania największego wpływu na kształtowanie stosunków międzynarodowych w tym regionie. Jak wykazuje praktyka, bez uznania w mniejszym bądź większym stopniu interesów Rosji, trudno jest realizować UE programy adresowane do państw obszaru poradzieckiego. Praca autorstwa mgr O. Tkachuk bardzo dobrze wpisuje się w trwającą od wielu lat dyskusję na temat przyczyn, przejawów i implikacji zaostrzania się geopolitycznej rywalizacji o wpływy na obszarze poradzieckim, między Rosja a Zachodem, w tym także między Rosją a UE. Jedną z istotnych przyczyn tej rywalizacji, obok polityki FR, była

zwiększająca się w kolejnych dekadach okresu pozimnowojennego skala zaangażowania USA, NATO i UE w przestrzeni poradzieckiej.

Inny przejaw oryginalności recenzowanej rozprawy związany jest z wykorzystaniem przez Doktorantkę olbrzymiej bazy źródłowej w języku rosyjskim na podjęty temat, w tym dokumentów i przemówień przedstawicieli głównych organów państwowych FR.

Wniosek końcowy

Uwzględniając przede wszystkim zalety recenzowanej rozprawy jak i jej stosunkowo nieliczne mankamenty, uważam, że w pełni spełnia ona wymogi ustawowe stawiane pracom doktorskim. Stanowi ona samodzielne rozwiązanie istotnego problemu naukowego zakreślonego w tytule i wykazuje dużą wiedzę Doktorantki w zakresie omawianych zagadnień. Autorka wykazała się dużą wnikliwością w studiowaniu rozlicznych dokumentów i materiałów, przede wszystkim anglojęzycznych i rosyjskojęzycznych, oraz bogatej wielojęzycznej literatury przedmiotu. Bardzo dobrze zaprezentowała swoje umiejętności dowodzenia w opracowaniu podjętego tematu. Pragnę podkreślić, ze w polskiej literaturze z zakresu spraw międzynarodowych nie ma opracowania, które w tak pogłębionym zakresie omawiałoby stanowisko Rosji wobec wymiaru wschodniego Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Unii Europejskiej. Na tej podstawie wnioskuję o dopuszczenie Pani mgr Olesi Tkachuk do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Jednocześnie postuluję, ze względu na w/w walory rozprawy, skierowanie jej do druku, po dokonaniu znaczących skrótów tych wątków dysertacji, które są stosunkowo szeroko omówione w polskiej literaturze politologicznej.

Prof. dr hab. Mieczysław Stolarczyk